

"חצי עבודה": "עבודה עברית" מצויה הן במגזר הפרטי והן בשירות הציבורי – בעקבות ע"א (י-ם) 38722-11-17 ליברמן נ' המרכז הרפורמי לדת ומדינה – התנועה ליהדות מתקדמת בישראל

עודד רוזן*

א. מבוא. ב. ביאור; 1. "עבודה ערבית" 2. "עבודה עברית" ג. ביעור.

א. מבוא

פסקי הדין מושא הארת פסיקה זו עוסקים בניסיון (נוסף¹) להיאבק בתופעת "עבודה עברית" באמצעות תביעה לפיצוי כספי, מכוח חוק איסור הפליה.² התובעות, המרכז הרפורמי לדת ומדינה ומרכז מוסאוא לזכויות האזרחים הערבים בישראל, ביקשו מבית המשפט לחייב את הנתבע בתשלום הסכום המקסימלי ללא הוכחת נזק הקבוע בסעיף 5(ב) לחוק (50000 ש"ח), על כך שהפעיל את אתר האינטרנט "לוח עבודה עברית".³ נציבות שוויון הזדמנויות בעבודה, אשר צורפה כידירת בית המשפט, תמכה בעמדת התובעות והסבירה כי האתר מדיר ומפלה ערבים בניגוד לחוק. הנתבע טען כי קיומו של האתר תואם את החריגים המופיעים בחוק איסור הפליה, המאפשרים לעשות הבחנה כאשר הדבר מתחייב מאופי הפעילות, או לטובת "קידום צרכים מיוחדים של הקבוצה". בית המשפט דחה את הטענה, קבע כי העובדה שאותו "לוח" פרסם עסקים "על טהרת

* עו"ד עודד רוזן, הוא חוקר בתכנית יחסי יהודים-ערבים במכון הישראלי לדמוקרטיה. תודה רבה לפרופ' ארנה בן-נפתלי על הערותיה החשובות לטייטה מוקדמת של הארה זו.

1 טל רוזנר "ביהמ"ש הורה להוריד את אתר 'עבודה עברית' ynet (22.12.2004) www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-3022160,00.html

2 חוק איסור הפליה במוצרים, בשירותים ובכניסה למקומות בידור ולמקומות ציבוריים, התשס"א-2000 (להלן: "החוק").

3 ת"א (י-ם) 9532-10-14 המרכז הרפורמי לדת ומדינה – התנועה ליהדות מתקדמת בישראל נ' ליברמן (פורסם בנבו, 15.10.2017).

“חצי עבודה”

עבודה עברית” עולה כדי הפרת החוק, והשית על הנתבע פיצוי בסך 40,000 ש”ח ושכר טרחת עורך דין והוצאות משפט בסך 7,500 ש”ח.

הנתבע לא קיבל את תוצאת פסק הדין וערער על קביעותיו של בית משפט השלום, הן לעניין קביעתו בנוגע להפליה והן לעניין הפיצוי, אך בחר למקד את ערעורו בפיצויים. בערעורו טען כי מצבו הכלכלי, התחייבותו לסגור את האתר ועצם העובדה שהתובעות הן תאגיד, מוכיחה כי לא עומדת להן הזכות לקבל את הפיצוי שקבע בית משפט השלום. בית המשפט המחוזי דחה את טענות המערער והותיר את פסק דינו של בית משפט השלום על כנו.⁴

תוצאת פסקי הדין היא ראויה. בה בעת, בהארת פסיקה זו אטען כי פסקי הדין הללו הם בבחינת “חצי עבודה”. זוהי אינה “חצי עבודה” כמשמעה בעגה המקומית,⁵ אלא חצי עבודה בדרך לביעור תופעת “עבודה עברית” משוק התעסוקה בישראל. אטעים, כי השתת קנסות על מעסיקים פרטיים המפלים ערבים בעבודה היא צעד חשוב ביותר. עם זאת, זהו צעד חלקי מאחר שכדי לנסות ולבער אותה מן היסוד, לצד הענשת מעסיקים פרטיים חשוב להכיר ולהזכיר כיצד תופעה זו נותנת את אותותיה גם בשירות הציבורי.⁶

בפרק הבא אבאר את המושג “עבודה עברית” באמצעות הרקע ההיסטורי שלו, את הקשר שלו לסטריאוטיפ “עבודה ערבית”, ואת האופן שבו הוא בא לידי ביטוי בשירות המדינה. לאחר סיכום הממצאים אסקור רשימה של הצעות קונקרטיות, שבאמצעותן רעיון “עבודה עברית” ויישומו במרחב הפרטי והציבורי עשוי להצטמצם במידה רבה ללא צורך

⁴ ע”א (י-ם) 38722-11-17 ליברמן נ’ המרכז הרפורמי לדת ומדינה-התנועה ליהדות מתקדמת בישראל (פורסם בנבו, 21.3.2017).

⁵ רוביק רוזנטל **מילון הסלנג המקיף** 143 (2005). לפי רוזנטל הביטוי “חצי עבודה” נועד להצביע על “ביצוע לקוי או חלקי של משימה”.

⁶ נתונים שנמסרו למחקר שערכה עו”ד לילה מרגלית מהמכון הישראלי לדמוקרטיה, מעידים כי שיעור הערבים בשירות המדינה עומד על 10% בכלל התפקידים, ועל 3% בדרגים הבכירים.

בהתערבות בית המשפט. לשון אחר, על מנת לבער את התופעה, אין די בפעולה שיפוטית ויש לשלבה בפעילויות במישורים אחרים.

ב. ביאור

1. "עבודה ערבית"

רוני סומק, שכתב שיר בשם "עבודה ערבית"⁷ שבו שזר זיכרונות ועירגונות,⁸ הוא חריג בנוף המקומי. על פי רוב, התוכן שנוצק לביטוי "עבודה ערבית" הוא גזעני, ומבקש לשים את הרבי ללעג ולקלס.⁹ הביטוי אומנם קיים שנים במקומות שונים בעולם, אך הפך לשגור גם במכורתנו,¹⁰ שביקשה "לקשור כתרים" לאזרחיה הערבים באמצעות סטריאוטיפים שונים.¹¹ לשם המחשה, ניתן לעיין בספר "מילון הסלנג המקיף" שכתב רוניק רוזנטל,¹²

7 רוני סומק "עבודה ערבית" המתופף של המהפכה (2001) "מאיזה חוט יארג דגל ההפגנה של פועלות הטקסטיל מדיר חנא. בתעלות השריטה לארץ פפות הידים חותרת טפת זעה כספינת עבדים למפרץ הצלקות בצפרנים. אני נזכר בשנים הראשונות של אמא שלי בארץ. עולה חדשה יושבת בחדר מכוונת-התפירה של בית החורשת "רקם". מצחקה חרוש פקעת חוטים, האצבעון הוא קסדת המלחמה וחרב המחט נדקרת בכטן הכד ממנו נתפרו בגדי הקג, סרפלי העבודה ומטפחת הדמעה".

8 "מעירים זכרונות, מעוררים ערגונות". מתוך שירו של מאיר אריאל "זרעי קיץ" (1993).

9 אלבר ממי דיוקן הנכבש: ולפני כן – דיוקן הכובש 115 (אנבר להב מתרגם, 2005).

10 שרה אוסצקי-לזר "איזה סטריאוטיפ מדאיג יותר?" הארץ (20.6.2005) DANIEL BAR-TAL & YONA TEICHMAN, ;www.haaretz.co.il/literature/1.1020834 STEREOTYPES AND PREJUDICE IN CONFLICT REPRESENTATIONS OF ARABS IN ISRAELI JEWISH SOCIETY, 209 (2005)

11 יהודה שנהב ויוסי יונה גזענות בישראל 72 (2008). ראו גם זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני כרך ראשון (ישראל ברטל ואח' עורכים, 2007) "יש להוסיף לכאן גם את ההיבט התרבותי. מכיוון שכל דבר הקשור בערבים נחשב לנחות (עדיין חי הביטוי ' עבודה ערבית')".

12 רוזנטל, לעיל ה"ש 5, בעמ' 396.

“חצי עבודה”

שם הביטוי “עבודה ערבית” מופיע לצד כינויי גנאי “מקבילים” כגון: “עבודה חוראנית”, “מתחת לכל ביקורת”, “סוג ז” ועוד.

גם משיטוט קצר בפסקי הדין שפורסמו במאגרי המידע המשפטיים השונים, שבהם אחד הצדדים הזכיר את המונח, ברור כי הכוונה לעבודה נחותה מבחינת העוסקים בה¹³ וחומרי הגלם המשמשים אותם;¹⁴ גרועה מבחינה אסתטית,¹⁵ ומאופיינת בליקויי בטיחות חמורים שנוצרו כתולדה של העבודה הרשלנית.¹⁶ בשונה מהפרשנות המקובלת למונח “עבודה ערבית”, שנועד כאמור להגחיק ולזלזל “בכוחו של הערבי, אפילו בכוח השכלתני [...] אפילו בכוח התפישה שלו”,¹⁷ פרשנות שליכתה לא השתנתה מעולם, מקבילו, המונח “עבודה עברית” חמקמק יותר. מחד גיסא, כפי שמצינו, בתי המשפט מחייבים את נושאי דגלו בפיצויים על אפליה, אך מאידך גיסא דומה כי המדינה מיישמת אותו בפועל בשירות הציבורי – דפוס המתבטא בתת-ייצוג לערבים במשרדי הממשלה ובגופים הסטטוטוריים, בייחוד במוקדי קבלת ההחלטות. במשמעות הביטוי אתמקד להלן.

2. “עבודה עברית”

“עבודה עברית” קיימת מראשיתה של התנועה הציונית.¹⁸ בימים ההם (ובזמן הזה?), העבודה העברית נשענה על תפיסת עולם כי כיבוש הארץ ו“גאולת האדמה” מידי הערבים לא יושלמו כדבעי בלי “כיבוש העבודה”.¹⁹ דברים ברוח דומה נמצאו בכתבי זאב זיבוטינסקי, שקבע כי “רוב עברי” ו“עבודה עברית” הם בגדר שמות נרדפים. על כן, מפעל הנבנה על ידי עבודה שאינה עברית, לא זו בלבד שאין לו ערך לאומי, אלא להיפך, הוא

¹³ תא”מ (חי) 11-03-24306 אופק – נטיעות ותיירות בע”מ נ’ מחישם (פורסם בנבו, 21.7.2015) “הוא ערבי ועשה עבודה ערבית, ואני ארים אותו על טיל על כל מה שעשה ומה שלא עשה”.

¹⁴ זכויות הקהילה הגאה בישראל: משפט, נטייה מינית וזהות מגדרית 977 (עינב מורגנשטרן, יניב לושינסקי ואלון הראל עורכים, 2016).

¹⁵ ת”א (חד) 12-10-22913-10 זכריה נ’ כהן 68 (פורסם בנבו, 24.11.2016) “זכי עשה אצל גלית עבודה על הפנים, עבודה ערבית”.

¹⁶ ת”א (נצ) 06-6630-06 גראבה נ’ ל.א.ס.ק בנייה וכח אדם 5 (פורסם בנבו, 14.10.2012) “מר חדר מסר כי הפלטה ממנה נפל התובע הייתה למעשה ‘עבודה ערבית’ וכשנשאל מה כוונתו העיד: ‘לא היו אמצעי בטיחות’”. ראו גם פרוטוקול ישיבת ועדת ערר מחוזית – מחוז ירושלים, (י-ס) 2012020 ועד תושבי שכונת עין כרם נ’ הוועדה המקומית לתכנון ובניה ירושלים (פורסם בנבו, 24.4.2012) “הערבים לא יעשו את העבודות כמו שצריך אני יודעת. יהיו רעידות”.

¹⁷ שלמה סבירסקי לא נחשלים אלא מנוחשלים 300 (1981).

¹⁸ לביקורת על רעיון זה ראו מאמרו של יחזקאל קויפמן “עבודה עברית” מאזנים ד 219 (1935).

¹⁹ חנן חבר אל החוף המקווה: הים בתרבות העברית ובספרות העברית המודרנית 23 (2007).

מהווה סכנה לאומית".²⁰ ביטוי נוסף לכך ניתן למצוא בכתביו של יצחק בן צבי, איש העלייה השנייה ולימים נשיא המדינה השני, שקבע כי "העבודה העברית [...] אינה אלא אמצעי להתגשמות הציונית".²¹ קידום רעיון העבודה העברית נבע מכך שהפועלים העברים בפלשתינה, אנשי העלייה השנייה, היו מיומנים פחות ויקרים יותר מן העובדים הערבים.²² מצב זה הביא ללחץ רב בקרבם, והותיר אותם חסרי אונים למול מתחריהם הערבים בשוק התעסוקה. על כן, חיש מהר גמרו אומר להפוך את רעיון העבודה על טהרת הפועל העברי לאידיאולוגיה מרכזית בחזון הציוני, ולהשקיע בכך את כל מרצם.²³ לפי תפיסה זו, רעיון העבודה עברית מהווה תנאי הכרחי למימוש החזון הציוני.²⁴ גם במחיר מאבק עיקש בכוחות השוק,²⁵ אשר בא לידי ביטוי לדוגמה ברעיון הפיכת הבעלות בקרקעות מפרטית לציבורית, כדי למנוע מבעלי הקרקעות הפרטיות למקסם את רווחיהם ולהעסיק ערבים "על חשבון" יהודים.²⁶

האידיאולוגיה החילונית בדבר חשיבות העבודה העברית באה לידי ביטוי גם בקודקס המשפט העברי, והמשפט הישראלי לאחר הקמת המדינה. במישור הדתי, תפיסה זו תורגמה על ידי מנהיגי הרוח של הציונות הדתית למצווה של ממש – העסקת עובד עברי. עדות לכך ניתן למצוא בספרו של הרב עוזיאל.²⁷ העבודה העברית הביאה גם לתמורות חוקיות ומעמדיות. באשר לחוק, יישומה של העבודה העברית הביא את המחוקק לעצב דיני עבודה מתקדמים, אשר מגנים על העובד באמצעות הוראות קוגנטיות.²⁸ באשר להשפעה המעמדית, על פי חברת הכנסת לשעבר תמר גוז'ינסקי, רעיון העבודה העברית נועד כדי "לראות בפועל הערבי את היריב, ואילו במעביד היהודי – את הידיד", והוביל להחלשת התודעה המעמדית.²⁹ אם כן, כתוצאה מטיבה וטבעה של ה"עבודה העברית",

20 זאב ז'בוטינסקי עקרונות מנחים לבעיות השעה 59 (יוסף נדבה עורך, 1981).
21 יצחק בן-צבי: הנשיא השני – מבחר תעודות מפרקי חייו 55 (חגי צורף וימימה רוזנטל עורכים, 1998).
22 ברוך קימרלינג קץ שלטון האחוסלים 21 (2001).
23 דבורה ברנשטיין "כאשר 'עבודה עברית' אינה עומדת על הפרק: הסתדרות העובדים לנוכח המגזר הממשלתי המנדטורי" עיונים 79–106 (2003).
24 זאב צחור שורשי הפוליטיקה הישראלית 28 (1992).
25 פטריוטיזם: אוהבים אותך מולדת 31 (אבנר בן-עמוס ודניאל בר-טל עורכים, 2004).
26 יוסי דהאן "למי שייכת האדמה הזו?" – על זכויות ותפיסות צדק חלוקתי" משפט וממשל ח 236, 223 (2005).
27 שו"ת פסקי עוזיאל, סימן מח.
28 דג"ץ 10007/09 גלוטן נ' בית הדין הארצי לעבודה 44 (פורסם בנוב, 18.3.2013).
29 תמר גוז'ינסקי בין נישול לניצול: שכירים ערבים – מצבם ומאבקהם 41 (2014).

“חצי עבודה”

אשר הדירה ערבים ממשלחי יד ומהמרחבים שנמצאו בהם, התרופפו הקשרים בין יהודים לערבים ונוצר ניכור בין הקבוצות אשר ממילא נאבקו במישורים רבים אחרים.³⁰ ניתן לסכם ולומר כי הוויה של מאבק קבעה את התודעה שמכוחה השתרש רעיון “עבודה עברית”, וצריבת התודעה במהלך הדורות קובעת כיום את ההוויה הן בקרב המעסיקים הפרטיים והן בשירות המדינה. בפרק הבא אבחן מספר הצעות קונקרטיות, אשר ייתכן שיוכלו להתגבר על מוגבלותו של בית המשפט להביא לשינוי המיוחד ולבער את רעיון ה“עבודה העברית”.

ג. ביעור

בהארת פסיקה זו לא יכולתי, לצערי, להשלים את מלאכתם של בתי המשפט, ולטעון קבל עם ועדה כי כל ביטוייה של “העבודה העברית”, בשוק הפרטי ובוזה הציבורי ובכל אתר ואתר, פסולים, מפלים ואסורים, ועל כן דינם להתבטל. התרומה אותה ביקשתי לנדב לשיחה זו, התמצתה בביאור המונח “עבודה עברית”, על המשמעות ההיסטורית והחברתית שאצורה בו. הרציונל העומד בבסיס בחירה מתודולוגית זו היה להעניק, בצניעות המתבקשת, את הרקע המושגי לרעיון זה וממילא להציע תשובה לשאלה המהדהדת – כיצד הוא לא פס מן העולם מאז נוסד בימי העלייה השנייה.

עו"ד חסן ג'בארין הגדיר באחד ממאמריו את המצב החוקתי בישראל, המנחה בין היתר את פסיקת בתי המשפט, כ“מצב שבו ריבונות המדינה היא המקור לסמכותה העליונה של המדינה לקבוע את גורלם ה'צודק' של הכפופים לה והנמצאים תחת שליטתה”.³¹ מאחר שכפי שהראיתי לעיל, רעיון ה“עבודה העברית” משמש חלק בלתי-נפרד מביסוס הריבונות במדינה, קשה לצפות מבתי המשפט לבער מן היסוד את תופעת ה“עבודה העברית” מקרבה בשירות הציבורי. יתר על כן, פסקי הדין שניתנו בעניין אתר “לוח עבודה עברית” מוכיחים כי גם פסיקה הגונה, המקבלת את טענת האפליה כלפי ערביי ישראל ומוקיעה את התופעה, לא תשכיל לשנות מציאות כל זמן שבתי המשפט

³⁰ אניטה שפירא **חרב היונה: הציונות והכוח 1881–1948** 114 (1992).
³¹ חסן ג'בארין “עריכת דין על-לאומית, התנגדות משפטית ולגיטימיות: סוגיות פלסטיניות בפני בג”ץ” **משפט חברה ותרבות** 495, 526 (2001).

ייוותרו לבד במערכה למען מיגור האפליה כנגד ערביי ישראל בתפקיד "הילד עם האצבע בחזר הסכר".³²

במצב דברים זה, אין הצדקה להשליך את יהבנו על בית המשפט בלבד בכל הנוגע לטיפול בתופעה, ולפיכך נכון לבחון אמצעים אחרים. מספר הצעות חשובות עלו בממצאי מחקר מקיף של המכון הישראלי לדמוקרטיה, שערכה עו"ד לילה מרגלית ועתיד להתפרסם במהלך חודש יוני 2018. אלה עשויות להעלות לסדר היום הצעות קונקרטיות לפעולה יזומה מצד הממשלה, לשילוב החברה הערבית בישראל בתהליכי קבלת החלטות במינהל הציבורי. זאת, כדי לוודא שאזרחי ישראל הערבים ישתתפו אפקטיבית במוקדי קבלת ההחלטות, לאחר שהודרו מהם בשם "העבודה העברית".³³

ראשית, כך על פי מרגלית, יש לקדם מודל חקיקתי כולל לייצוג הולם של ערבים אזרחי ישראל, בדומה להוראות המנויות בחוק שיווי זכויות האישה; בנוסף ראוי לגבש תכנית פעולה לשילוב האוכלוסייה הערבית בפקידות הבכירה, בסגל תיכון ובמשרדי ממשלה קובעי מדיניות, תוך אימוץ רף "ההשתתפות האפקטיבית" כרף הקובע לעניין קיומו של ייצוג הולם בתהליכי קבלת החלטות; על פי המחקר, חובה לקבוע יעדים קונקרטיים גם לייצוגן של נשים ערביות, אשר לעיתים נשכחות בדיון;³⁴ על המדינה לחרוג ממנהגה, ולמנות מנכ"לים למשרדים ממשלתיים מקרב הציבור הערבי; עוד עולה מן המחקר, כי על המדינה לנקוט צעדים לביסוס אמון הציבור הערבי בסיכויי קבלתן לשירות המדינה ולדרגים הבכירים שלו, ולהתמודד פרואקטיבית עם מתחים על רקע לאומי.

בלי לאמץ את ההמלצות לעיל, יש להניח שמצב העסקת ערביי ישראל בשירות המדינה יוותר כמות שהוא. או אז, קשה יהיה להלין על בעלי עסקים פרטיים שמיישמים פרקטיקה של "עבודה עברית", כאשר המדינה מבחינתה ממשיכה להדיר ערבים ממוקדי קבלת ההחלטות.

³² ראו מאמרו של אילן סבן "בית המשפט העליון והמיעוט הערבי-פלסטיני: תמונה (ותחזית) לא בשחור-לבן" משפט וממשל ח' 23, 47 (2004).

³³ לילה מרגלית "שילוב האוכלוסייה הערבית במוקדי קבלת החלטות במגזר הציבורי" פרלמנט 29.8.2017. www.idi.org.il/parliaments/18632/18636

³⁴ בג"ץ 10026/01 עדאלה, המרכז המשפטי לזכויות המיעוט הערבי נ' ראש-ממשלת ישראל פ"ד נז(3) 31 (2003).